

Cena 3,95 zł

# STAROŻYTNE CYWILIZACJE 27

## INDIE I

*Podróż przez tysiąclecia*



MAURJOWIE

PAŃSTWO

SPOŁECZEŃSTWO

**SAŃCI - OKRĘG  
ŚWIĄTYNNY**

RELIGIA

JĘZYK I PISMO

LITERATURA

BUDDA



Indeks 350945  
ISBN 83-7235-794-3  
9 788372 357942  
Cena 3,95 zł (tytuł V&A 07)

**AMERCOM**  
COLLECTION





*Starożytne cywilizacje stanowiły kolebkę, w której zaczęła się kształtować nasza dzisiejsza tożsamość kulturowa. Bez ich poznania nie jesteśmy w stanie odnaleźć swoich korzeni historycznych i w pełni zrozumieć własnej tradycji. Co dwa tygodnie kolejne numery „Starożytnych Cywilizacji” przybliżą Czytelnikom historię życia codziennego, kulturę i sztukę krain i ludów szeroko rozumianej Starożytności.*

## HISTORIA

**MAURJOWIE** 3-5

## LUDZIE I ICH ŻYCIE

**PAŃSTWO** 6-7

**SPOŁECZEŃSTWO** 8-9

**SAŃCI - OKRĘG ŚWIĄTYNNY** 10-13

## NAUKA I KULTURA

**RELIGIA** 14-15

**JĘZYK I PISMO** 16-17

**LITERATURA** 18-19

**BUDDA** 20

**CHRONOLOGIA** 21

### Warunki prenumeraty:

Koszt prenumeraty 26 numerów wynosi 70 zł, natomiast 52 numerów - 140 zł. W jednej przesyłce będą wysyłane łącznie 2 numery „Starożytnych Cywilizacji”.

Prenumeratę można zacząć od dowolnego numeru (również od pierwszego).

Prosimy o czytelne zaznaczenie na przelewie tytułu pisma i numeru rozpoczynającego prenumeratę oraz danych prenumeratora.

Blankiet na wpłatę można wydrukować na stronach WWW w Internecie pod adresem: <http://www.amercom.com.pl>

Numer konta: Bank Zachodni WBK SA

oddział I w Poznaniu 10901463-35187-128-00-0

W sprawie zakupu egzemplarzy archiwalnych prosimy kontaktować się z wydawcą, tel. (0-61) 85-15-147, e-mail: [prenumerata@amercom.com.pl](mailto:prenumerata@amercom.com.pl)

Wszelkie opinie i uwagi o piśmie prosimy przysyłać na adres: [opinie@amercom.com.pl](mailto:opinie@amercom.com.pl)

Na stronie tytułowej: *Głowa Buddy wykonana w stylu Gandhary, w tle południowa brama stupy numer 3 w Sañci.*

Foto: FontShop, East News, Corel Stock Photo Library.

ISBN serii: 83-7235-712-9

Wydawca: **Polskie Media Amer.Com SA**  
ul. Grochowe Łąki 6, 61-752 Poznań  
tel. (0-61) 85-15-147, fax (0-61) 85-60-915  
[www.amercom.com.pl](http://www.amercom.com.pl)  
[prenumerata@amercom.com.pl](mailto:prenumerata@amercom.com.pl)

Redakcja i skład:  
**Media Plus sp. z o.o.**  
ul. Białostocka 24, 03-741 Warszawa  
tel. (0-22) 670-00-40, 670-44-36  
Biuro reklamy:  
tel. (0-22) 670-00-40, 670-44-36

Redaktor naczelny: Bogusław R. Zagórski  
Opracowała: Elżbieta Tołwińska  
Skład: Krzysztof Surała  
Redakcja: Bożena Hałuszczczyńska, Krzysztof Jaśniol

W następnym zeszycie:

**Rzym IV**

Seria „Starożytne Cywilizacje” obejmie m.in. niżej wymienione tematy - niektórym z nich poświęcimy więcej niż jeden zeszyt:

Baltowie  
Birna  
Chiny  
Cypr  
Czarna Afryka  
Dakowie  
Egipt  
Etiopia  
Etruskowie  
Fenicjanie  
Grecja  
Hetyci  
Hunowie  
Iberowie  
Indie  
Indonezja  
Izrael  
Japonia  
Kambodża  
Kartagina  
Korea  
Libijczycy  
Meroe  
Mitanni  
Nubia  
Olmekowie  
Persowie  
Roma christiana  
Rzym  
Scytowie  
Syria  
Tajlandia  
Trakowie  
Turcy  
Twórcy megalitów  
Tybet  
Wietnam

W serii ukazały się już następujące numery:  
1. Egipt I; 2. Rzym I; 3. Arabia I; 4. Egipt II;  
5. Majowie; 6. Grecja I; 7. Rzym II; 8. Asyria;  
9. Aztekowie; 10. Początki chrześcijaństwa;  
11. Sumerowie; 12. Grecja II; 13. Arabia II;  
14. Izrael I; 15. Egipt III; 16. Elam; 17. Grecja III;  
18. Babilonia; 19. Inkowie; 20. Grecja IV;  
21. Celtowie; 22. Dolina Indusu; 23. Rzym III;  
24. Słowianie; 25. Grecja V; 26. Germanowie;  
27. Indie I.





# MAURJOWIE

Subkontynent indyjski to jedno z najstarszych centrów rozwoju cywilizacji. Korzenie oryginalnej kultury mieszkańców tego regionu sięgają czterech tysięcy lat, a dzięki hymnom i legendom powtarzanych przez pokolenia pamięć o nich zachowała się do dziś.



## Miasta nad Indusem

Cywilizacja indyjska, podobnie jak mezopotamska, rozwijała się nad rzekami. W ich pobliżu zakładano osiedla. Domy budowano z wypalanej cegły, a szerokie ulice utwardzano. Małe osady i duże ośrodki handlowe były wyposażone w wodociągi, kanalizację, magazyny i spichlerze. W najwyższej części miasta wznoszono obwarowaną cytadelę z budynkami użyteczności publicznej. Pierwszym znanym państwem w tym rejonie, rozciągającym się wzdłuż Doliny Indusu, zarządzano z dwóch stolic: Harappy na północy i Mohendzo Daro na południu. Podstawę gospodarki stanowiło rolnictwo, kwitły rzemiosło i handel. Do upadku cywilizacji harappańskiej przyczynił się m.in. najazd plemion indyjskich.

## Przybycie Ariów

Około XX w. p.n.e. obszar od dzisiejszej Polski po Azję Środkową opanował lud koczowniczy, który nazywał siebie *Ariowie* - Szlachetni. Byli to ludzie wysocy i jasnowłosi. Na małych, lekkich wozach zaprzężonych w konie szybko pokonywali duże odległości. Najeźdźcy rozprzestrzynieali się na wschód, zachód i południe, a kiedy osiedlali się w nowym miejscu, wznosili szałas z trzciny i gliny. Zajmowali się głównie pasterstwem i hodowlą bydła, z czasem zaczęli uprawiać rośliny. Stopniowo napływali na terytorium Indii. Pierwsze przybyłe plemiona, wśród których najważniejszą rolę odgrywali Bharatowie, osiedliły się we wschodnim Pendżabie.

Współczesności Ariów najważniejszą rolę odgrywali wodzowie i kapłani. Ci ostatni zajmowali się odprawianiem obzędów, układaniem poematów i kompono-



Zasięg imperium Maurjów za panowania króla Aśoki

waniem hymnów. Byli twórcami świętej księgi - *Rygwedy*, najstarszego indyjskiego zabytku literackiego.

W VII w. p.n.e. istniał już wyraźny podział społeczeństwa na cztery warstwy (*warny*). *Bramini*, czyli kapłani, studiowali, nauczali, składali ofiary i przyjmowali dary, *ksatrija* byli wojownikami, *wajsja* - poza składaniem ofiar i studiowaniem - zajmowali się gospodarką. Najniższą warstwę społeczną stanowili *śudra*, którzy służyli trzem wyższym klasom.

## Źródła pisane

Z VI w. p.n.e. pochodzą pierwsze wzmianki dotyczące historii Indii, zawarte w źródłach greckich i chińskich oraz najstarszych tekstach buddyjskich.

Głównym ośrodkiem ich cywilizacji była wówczas Dolina Gangesu, gdzie pojawił się Budda, aby głosić swoją naukę. Obszar był podzielony na cztery królestwa: Kosala, Watsa, Awanti i Magadha. Ostatnie





z nich, mające stolicę w Radżgirze, za czasów panowania Bimbisary (króla z dynastii Nandów) zdobyło dominującą pozycję w regionie. Władca Magadhy był stanowczy i energicznie sprawował rządy. Budował groble i drogi, osobiście przeprowadzał inspekcje, reformował system administrowania krajem oraz utrzymywał rozległe, międzynarodowe stosunki dyplomatyczne. Około 490 r. p.n.e. Bimbisare zamordował jego syn, który przejął tron.

Kiedy w Dolinie Gangesu trwały gorączkowe walki o władzę, na terenie obecnego Iranu rządził Cyrus Wielki (?-529 r. p.n.e.), założyciel dynastii Achemenidów. Z okresu panowania perskiego króla Dariusza I (550-486 r. p.n.e.) pochodzi inskrypcja,

**Plaskorzeźba przedstawia pijaną kurtyzanę podtrzymywaną przez młodych mężczyzn; sztuka Mathury, ok. I w. p.n.e.**



cja, która wymienia indyjską krainę Gandhary jako część jego państwa. Z kolei grecki podróżnik Herodot napisał, że *Hindukusz jest dwudziestą satrapią imperium perskiego*. Granice stref wpływów obu potęg w zachodniej części Indii nie są jasne; wiadomo natomiast, że utrzymywały one intensywne kontakty handlowe. Dwa wieki później kontyngent wojska indyjskiego, wyposażony w słonie, walczył po stronie perskiej pod Gaugamelą.

niewoli władca stanął przed obliczem Aleksandra. Historycy greccy zwracają uwagę na jego męstwo i dumę. Otóż kiedy zwycięzca, ujrawszy staniającego się z wyczerpania jeńca, zapytał, jak powinien go traktować, uzyskał odpowiedź: *Tak, jak mi się należy - jako króla*.

Greccy przekroczyli rzekę Bias. Mimo gnalegań ich hinduskiego sojusznika, Čandragupty Maurji, nie zaatakowali jed-

## Aleksander Macedoński

Wiosną 326 r. p.n.e. armia Aleksandra Wielkiego przepłynęła się przez Indus. Pierwszą ważną bitwą stoczyła z wojskiem jednego z najbardziej wojowniczych królów Pendżabu - Porosem. Macedończycy triumfowali, a wzięty do

**Kobieta wojownik ujeżdża skrzydlatego gryfa. Opisy starodawnych wydarzeń historycznych często wspominają o interwencji istot nadprzyrodzonych w ludzkie sprawy polityczne; rzeźba z kości słoniowej z Bagramu (Afganistan), ok. I-III w. n.e.**



**W epoce Maurjów używano eleganckich, malowanych naczyń; te pochodzą z Sonkhu.**





nak królestwa Magadhy. Żołnierze Aleksandra, wycieńczeni trwającą wiele lat kampanią, zagrozili buntem i władca musiał porzucić marzenia o podboju Indii.

## Okres wczesnego imperium

W IV w. p.n.e. rządy w królestwie Magadhy, której stolicą stała się Pataliputra (obecnie Patna), przejął uzurpator Mahapadma Nanda. Prowadził on agresywną politykę podbojów. Przyłączył do swego kraju między innymi Kalingę oraz wybrzeża Anghary. Po jego śmierci doszło do kolejnego zażartego sporu o następstwo tronu. Zapanowały zamęt i anarchia.

Ostatniego króla nandyjskiego obalili wspomniany wyżej Chandragupta, który zapoczątkował dynastię Maurjów. Przejął on władzę około 320 r. p.n.e. i osiadł w zdobytej Pataliputrze. Po wycofaniu się wojsk Aleksandra Wielkiego podbił północny zachód i wypędził greckie garnizony. Jednak niedługo potem jeden z hellenistycznych wodzów, Seleukos Nikator, zdołał odbić zachodnią część Indii. Magadhańscy znów odparli wroga i zawarto pokój, na którego mocy Chandragupta w zamian za pięćset stoni bojowych otrzymał znaczne terytorium na terenie współczesnego południowego Afganistanu oraz Beludżystanu. Układ przypieczętowało małżeństwo Maurji z grecką księżniczką. Niebawem na jego dwór przybył ambasador Seleukosa, Megasthenes, który wslawił się jako autor bardzo ważnego dzieła - opisu Indii. Niestety, fragmenty tego prze-



Ruiny Radżgiry - pierwszej stolicy królestwa Magadhy.

kazu zachowały się tylko w formie cytowań u innych pisarzy.

W okresie największej potęgi dynastia Maurjów panowała niemal nad całym Indiami. Dżinijska legenda mówi, że po dwudziestoczteroletnim okresie panowania Chandragupta zrzekł się tronu, przywdział szaty mnicha i - poszcząc - zagłodził się na śmierć. Władzę objął jego syn, Bindusara, bardziej niż wojną interesujący się filozofią. Z korespondencji, jaką prowadził z Antiochem I, hellenistycznym władcą z dynastii Seleucydów, wynika, że domagał się daru w postaci fig, wina i... greckiego myśliciela.

Okolo 269 r. p.n.e. na tronie zasiadł jego syn - największy i najszlachetniejszy władca w dziejach Indii, Aśoka. Portret króla z wczesnego okresu rządów nie jest chwalebny. Źródła religijne mówią, że tron zagarnął przemocą i sprawował okrutne rządy. Okolo 260 r. p.n.e. wyprawił się na królestwo Kalingi, które ograniczało mu dostęp do Zatoki Bengalskiej. Po krwawych bitwach, które pochłonęły tysiące ofiar, a także doprowadziły do długoletniej epidemii i głodu, w sercu Aśoki dokonana się przemiana - od tej pory stał się protektorem buddyzmu. Jego reformy, oparte na zasadach *dharmy* (prawość) i *ahimsy* (niezada-

wanie gwałtu ludziom i zwierzętom), zalecały kierowanie się sprawiedliwością oraz rozważą. Do kontrolowania przestrzegania nowych reguł życia społecznego powołał urzędników prawości (*mahamatra*). Władca fundował święte budowle i popierał misyjne wyprawy. Okolo 232 r. p.n.e. został obalony w wyniku przewrotu pałacowego i imperium zaczęło podupadać.

Dynastia Maurjów przetrwała do okolo 183 r. p.n.e., gdy tron objął bramin Puszmajitra, założyciel dynastii Siung. Popierał on religię prawowierną, przywrócił dawny zwyczaj składania ofiar ze zwierząt i zrzekł się tytułatury królewskiej. Na północy Indii panowali Grecy, potem ród Pahlawów, a następnie Kaniszka z plemienia Kuszanów - gorliwy wyznawca religii buddyjskiej.

Nastąpił okres zamieszek i politycznej niestabilności, trwający aż do III w. n.e. - czasów dynastii Guptów.

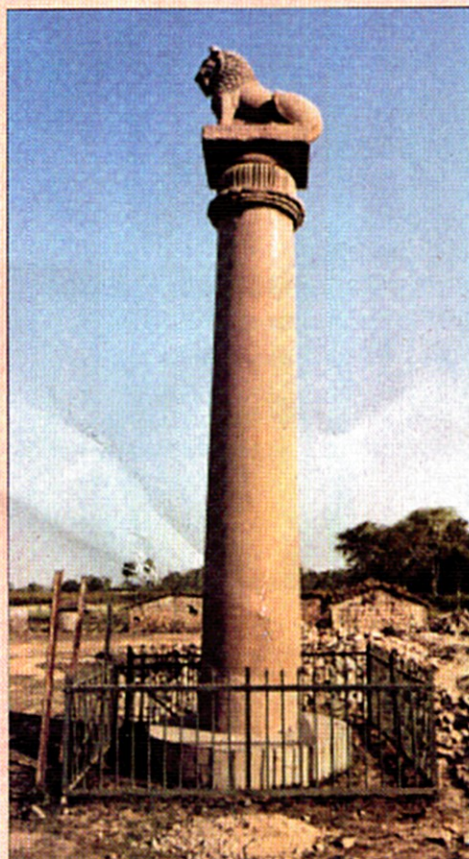
*Drzewo pipal jest stałym elementem zdobniczym występującym w sztuce Indii; fragment reliefu zdobiącego stupę w Bharhucie, II w. p.n.e.*





# PAŃSTWO

*Bramińskie hymny i legendy przyznawały królowi nieograniczoną władzę i szczególne miejsce na ziemi. Kiedy świat nie miał króla i miotał się w wielkiej trwodze, wówczas Pan stworzył władcę, by siłą swą bronił wszystkich (Księga praw Manu).*



*Wszystkie budzące dziś podziw monolityczne kolumny zostały wykute z piaskowca wydobywanego z kamieniołomów w Czunarze. Z pojedynczego bloku kamienia wycinano słupy o wadze około pięćdziesięciu ton i wysokości około dwunastu metrów. Na niektórych przetrwały inskrypcje króla Aśoki; Patna, III w. p.n.e.*

obowiązek strzec czystości klas i kast, czuwać nad systemem rodowym, opiekować się wdowami i sierotami oraz poskramiać rozbójników, czyli utrzymywać status quo. W zamian za sprawowanie rządów otrzymywał część plodów rolnych i przychówku stad.

Król był teoretycznie samowładcą, jednak w rzeczywistości istniało wiele uregulowań zawartych w *Arthaśastrze*, dyktujących jego postępowanie. W dziele tym można znaleźć zalecenia dotyczące nawet porządku dnia. Otóż osoba sprawująca władzę powinna spać przez cztery i pół godziny, trzy godziny mogła przeznaczyć na rozrywkę i spożywanie posiłków. Pozostałą część doby król musiał poświęcić na załatwianie spraw państwowych. Ponadto jego decyzje podlegały ocenie rady ministrów i społeczeństwa. Choć był darzony czcią i szacunkiem, uważano, że nie powinien wymagać od poddanych przesadnej służalczości.

## Ministrowie

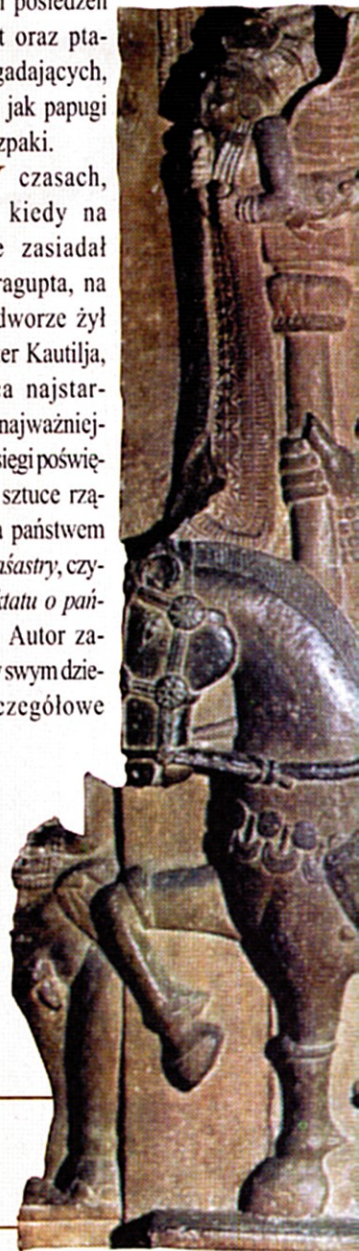
Skład rady ministrów tworzyło kilku lub kilkunastu mężów. Każdy z nich zajmował się innym problemem w państwie

*Dostojny król z insygniami władzy; relief z Bharhutu, koniec II w. p.n.e.*

i zdawał relację ze swojej pracy królowi, który po naradzie ze sprawozdawcą podejmował decyzje. W sprawach wyjątkowej wagi zbierało się posiedzenie z udziałem wszystkich przedstawicieli działów gospodarki. Czasem zdarzało się, że podczas nieobecności władcy rada samodzielnie rozwiązywała problem.

Członkowie rządu czynili wiele zabiegów, aby zachować tajność posiedzeń. Jednym ze środków ostrożności, jaki stosowano, był zakaz przebywania w pobliżu sali posiedzeń kobiet oraz ptaków gadających, takich jak papugi czy szpaki.

W czasach, kiedy na tronie zasiadał Ćandragupta, na jego dworze żył minister Kautilja, twórca najstarszej i najważniejszej księgi poświęconej sztuce rządzenia państwem - *Arthaśastry*, czyli *Traktatu o państwie*. Autor zawarł w swym dziele szczegółowe



## Król

W najdawniejszych Indiach, dzięki tajemniczym i skomplikowanym rytuałom konsekracyjnym (*radžasuja*), władca stawał się towarzyszem bogów. Obrzędy, które trwały około roku, nadawały mu moc boską i wywyższały spośród zwykłych śmiertelników. Władza i chwała umacniały się w wyniku dodatkowych zabiegów, odprawianych w trakcie panowania; należały do nich m.in. ceremonia odmłodzenia (*wadżapeja*) i ofiara z konia (*aśwamehda*).

W epoce Buddy stosunek względem króla przyjął inną formę. Władca stał się najwyższym urzędnikiem, którego podstawowym zadaniem była ochrona społeczeństwa i zabezpieczenie państwa przed agresją z zewnątrz. Miał on również



**Złote naczynie używane do celów kultowych, wykonane w stylu z Gandhary; Bimaran, koniec I w. p.n.e.**



wskazania dotyczące niemal wszystkich aspektów sprawowania władzy, m.in. sposobów organizowania gospodarki oraz prowadzenia wojny. Jeden z zapisów mówi na przykład, iż król ma prawo skonfiskować zapasy swoich bogatych poddanych, aby dostarczyć żywności głodnym. Dlatego w chwilach klęsk żywiołowych ministrowie dbali, by otwierano dla ludu spichlerze państwowe, a instytucje religijne i osoby prywatne prowadziły akcje dobroczynne.

## Administracja

Władze zajmowały się sprawami rolnictwa i handlu, dążąc do zwiększenia produkcji żywności. Nadzorowano roboty irygacyjne oraz prowadzono planowe zasiedlanie ziem leżących odlego. Na uwagę zasługuje fakt, że niemal każda dziedzina życia była poddana obserwacji. Rząd mógł kontrolować poprzez swoich nadzorców lasy i płody leśne, wytwórnictwo i produkty żywnościowe, handel, cła i myta, warsztaty tkackie i przedziałnie, żeglugę, a nawet gry hazardowe i prostytucję.

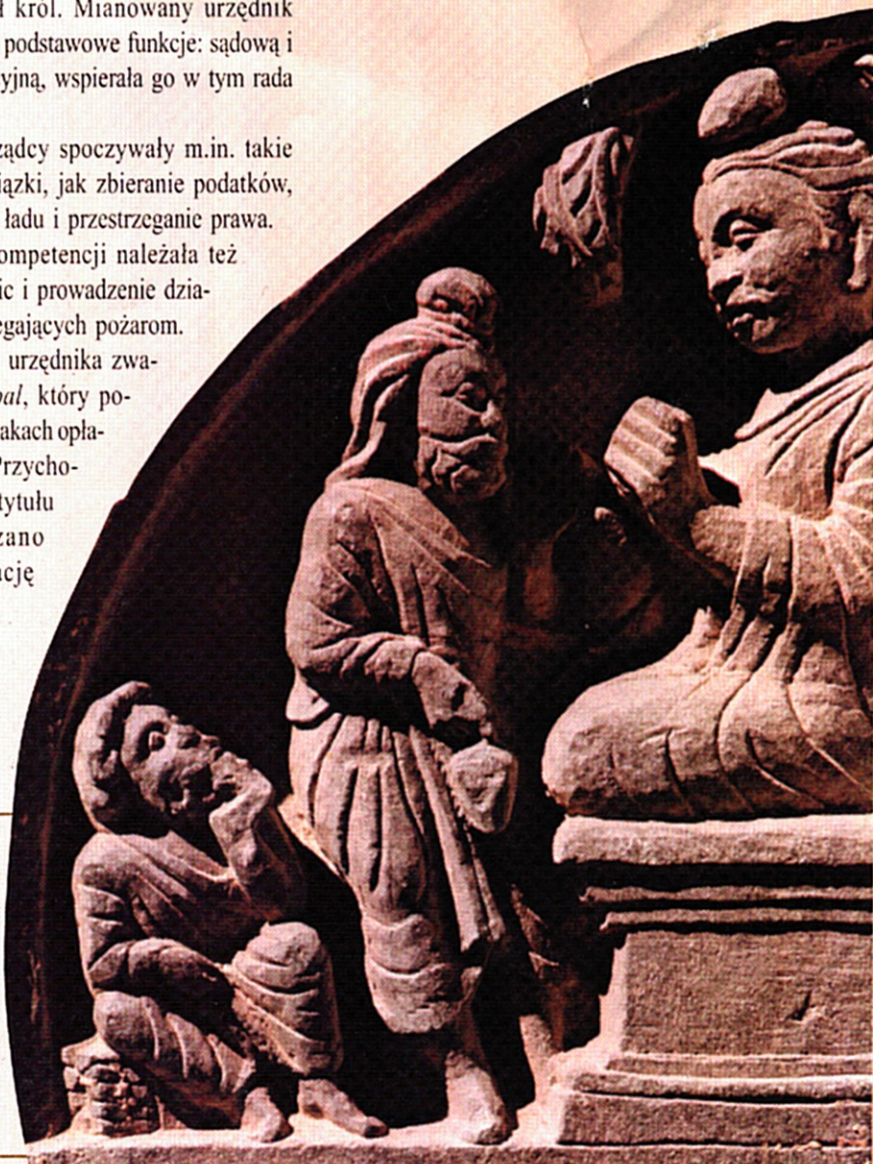
**Budda naucza, jak być pożytecznym, uczciwym i rozważnym członkiem społeczeństwa, żyjąc zgodnie z zasadami dharmy (prawości) i ahinsy (powstrzymywania się od zadawania gwałtu ludziom i zwierzętom); rzeźba ze Swatu (północny Pakistan), ok. III w. n.e.**

Kraj był podzielony na prowincje, a te na obwody i okręgi. Zarządcę prowincji, najczęściej członka rodziny panującej, powoływał król. Mianowany urzędnik pełnił dwie podstawowe funkcje: sądową i administracyjną, wspierała go w tym rada starszych.

Na zarządcy spoczywały m.in. takie obowiązki, jak zbieranie podatków, pilnowanie ładu i przestrzeganie prawa. Do jego kompetencji należała też czystość ulic i prowadzenie działań zapobiegających pożarom. Powoływał urzędnika zwanego *antapal*, który pobierał na szlakach opłaty celne. Przychody z tego tytułu przeznaczano na reperację dróg.

Zarządca odpowiadał za mieszkańców w obliczu klęski głodu lub napaści wroga. Miał do pomocy policję, również tajną, oraz nadzorców. Wyznaczał urzędników (*gopa*) czuwających nad takimi sprawami, jak zmiana miejsca zamieszkania, ewidencja urodzin i zgonów. Zebrane informacje trafiały do siedziby rady miejskiej, gdzie wpisywano je do akt. Prowadzono też bardzo szczegółowy rejestr cudzoziemców.

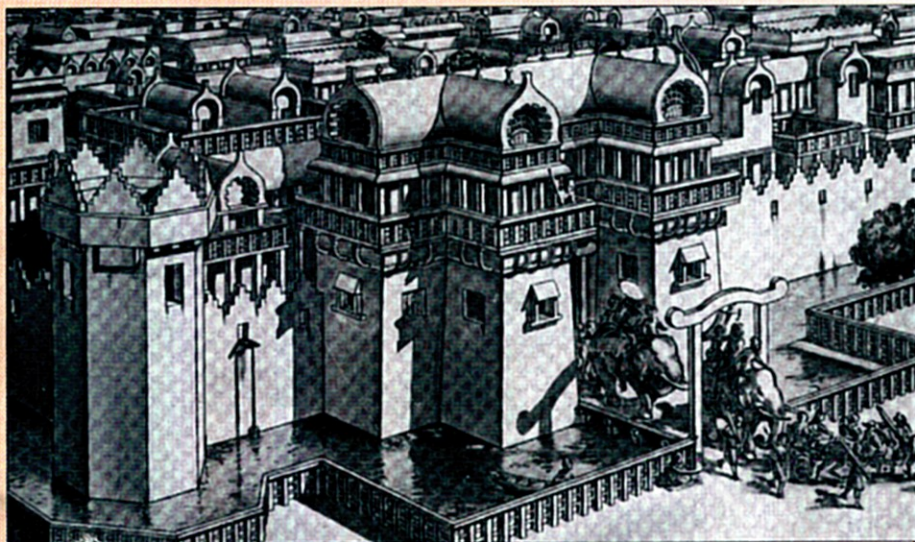
Władzę w obwodzie sprawował naczelnik, wybierany spośród najbogatszych gospodarzy. Współpracował on z zespołem urzędników oraz lokalną radą starszych. Podczas jej obrad rozpatrywano miejscowe spory i wykroczenia oraz podejmowano decyzje dotyczące robót publicznych i wysokości podatków.





# SPOŁECZEŃSTWO

Rodzina induska stanowiła ścisłą, patriarchalną wspólnotę. Domem i finansami zarządzał otoczony czcią ojciec - jego władzę ograniczały po części prawo sakralne i zwyczajowe.



## Wieś

Starożytna osada indyjska przypominała współczesną wieś tego regionu - składała się z grupy chat różnej wielkości, skupionych najczęściej wokół rzeki lub studni. W bezpośrednim sąsiedztwie wody pozostawiano znaczną część wolnej, ocienionej drzewami przestrzeni. Prawie w każdej wsi budowano obszerną świetlicę, w której toczyło się życie społeczne i mogli nocować podróżni.

Większość mieszkańców wsi stanowili wolni chłopcy, uprawiający niewielkie działki. Pracowali bardzo ciężko i musieli płacić wysokie podatki, ponadto nękały ich kontrole urzędników królewskich. Nierzadko zdarzały się okresy nieurodzaju i epidemii.

## Uprawy i hodowla

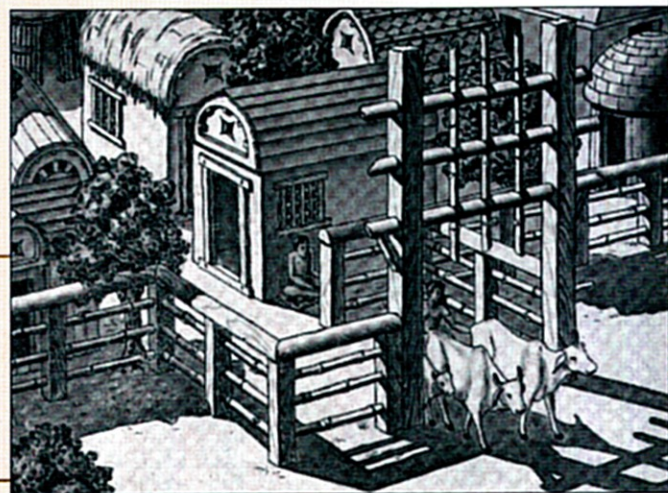
W starożytnych Indiach na dużą skalę uprawiano trzcinę cukrową, a cukier eksportowano nawet na rynki w Europie. Podstawę rolnictwa stanowiło zboże: pszenica, jęczmień i proso, a na tere-

*Kuśinagara to - według uczniów Buddy - małe miasteczko, w którym zmarł Mistrz; rekonstrukcja miasta z V w. p.n.e.*

nach, które stosunkowo łatwo można było nawodnić - ryż. Wszędzie uprawiano różne rodzaje owoców i warzyw, w tym sezam, cenny jako surowiec do wyrobu oliwy jadalnej, oraz mango i niewielkie banany indyjskie. Znano różne gatunki grochu, fasoli i soczewicy. To właśnie z Indii wysyłano na eksport takie przyprawy, jak pieprz, kardamon, imbir, cynamon oraz cenny szafran, uprawiany u podnóża Himalajów.

Zasady gospodarki, podobnie jak inne dziedziny życia, opisano w *Arthaśastrze*. Informacje w niej zawarte wskazują, że or-

*Zwartą zabudowę wiejską otaczał mur lub palisada; rekonstrukcja osady z końca VI w. p.n.e.*



ganizacja produkcji i techniki rolnicze były wysoko rozwinięte. Krótkie przekazy podróżników greckich są dowodem na to, że sposób uprawy roli w Indiach zrobił na autorach duże wrażenie. Tamtejsi rolnicy orali, zaprzęgając woły do drewnianych pługów, stosowali nawóz, a zboże przesiawali potrząsając nim na wietrze.

W inwentarzu żywym główną rolę odgrywało bydło, którym posługiwano się w pracach polowych i transporcie oraz hodowano na pokarm. Mleko i twaróg stanowiły ważne artykuły spożywcze, ale najważniejszym produktem było specjalne, płynne masło (*ghriti*). Można je było długo przechowywać, nawet w gorącym klimacie.

Rolnicy hodowali też konie przeznaczone dla wojowników. Na potrzeby króla i wybitnych wodzów oswajano i w specjalnych rezerwach trzymano słonie. Dla gospodarzy, którzy mieli w sąsiedztwie swoje pola, były one wielkim utrapieniem. Często zdarzało się bowiem, że te duże zwierzęta tratowały uprawy.

Hodowano także drób. Dużym powodzeniem cieszyło się pawie mięso - król Aśoka, zanim przeszedł na wegetarianizm, był jego wielkim amatorem.



**Badania archeologiczne prowadzone w okolicach Sonkhu potwierdzają plan miasta z okresu Maurjów opisywany przez źródła historyczne.**



W VI w. p.n.e. na terenie Indii było bardzo dużo małych miasteczek oraz sześć lub siedem większych ośrodków. Jedna z legend buddyjskich mówi, że kiedy nastąpiło „wielkie zaśnieżenie” Buddy, jego uczeń Ananda wyrażał głęboki żal, że mistrz zmarł w takim małym miasteczku, jakim była Kuśinagara. Następnie podopieczny wymienił miasta, które byłyby bardziej odpowiednie: Śrawasti, Czampa, Radżagriha, Saketa, Kausiambi i Kasi.

Dane archeologiczne są zbyt skąpe, żeby odtworzyć siatkę ulic, styl architektury i plany domów miejskich w Indiach. Z dotychczasowych badań wynika, że zabudowa koncentrowała się po obu stronach głównej ulicy. Większość konstrukcji miała wewnętrzne podwórza, które planem nawiązywały do obiektów harapańskich. Domy często otaczano ogro-

dami. Najzamożniejsi hodowali w nich ptaki ozdobne: rude kaczki (tzw. kaczki bra-mińskie) oraz kolorowe papugi i szpaki.

Dokładne instrukcje dotyczące zakładania miast zawarte były też w *Arthaśastrze*. Autor radził budować miasto na wzór kwadratowego rusztu, podzielonego na dzielnice i sektory sześcioma drogami, z których trzy miały biec z północy na południe i trzy ze wschodu na zachód. Księga podaje też, że główne świątynie należało umieszczać w centrum, a ludność powinna zamieszkiwać odpowiednią dzielnicę zgodnie z klasą, do której należy. Dotychczasowe badania potwierdzają stosowanie tego układu miasta.

wytwórczości stanowił poważną konkurencję dla prywatnych przedsiębiorców, dlatego dla lepszej ochrony swoich interesów zrzeszali się w korporacjach. Podstawą działania tych organizacji był podział obowiązków, polegający np. na tym, że jeden człowiek sporządzał drzewce strzały, drugi zaopatrywał je w lotki, a trzeci nasadzał grot. W wypadku, kiedy któryś z kooperantów nie wywiązał się ze swojej pracy lub wykonał ją nieprawidłowo, kodeks przewidywał surową karę.

## Gospodarka

Podstawę gospodarki stanowiła praca indywidualnych rzemieślników. Państwo sprawowało nadzór nad przedziałniami, warsztatami tkackimi oraz wytwórniami broni i sprzętu będącego wyposażeniem armii, posiadało też kopalnie i flotę. W faktoriach pracowali robotnicy najemni. Krajowy monopol w wielu dziedzinach

*Podstawowe cele małżeństwa w Indiach to rodzenie potomstwa, przyjemność seksualna i wzmocnienie religii przez składanie ofiar; relief z Bharhutu, z II w. p.n.e., przedstawia żonę i męża.*

*Jakśi tańcząca pod drzewem sala. Fragment bramy świątynnej w Sonkhu; ok. 100 r. n.e.*





# SAŃCI - OKRĘG ŚWIĄTYNNY

W pobliżu dzisiejszego miasteczka Sañci znajdują się ruiny wielkiego okręgu kultowego. Tamtejsze stupy, świątynie i klasztory należą do najpiękniejszych zabytków wczesnego buddyzmu.

Sañci leży około 50 km na północny wschód od miasta Bhopal w środkowych Indiach. Nieopodal znajduje się miejsce będące ważnym ośrodkiem religii buddyjskiej. Mieszczące się tam obiekty kultowe wznoszono i przebudowywano od III w. p.n.e. do XII w. n.e. Później na kilka wieków o nich zapomniano. Odkryte przez Europejczyków dopiero w 1818 r., zostały uznane za interesującą osobliwość architektoniczną. W 1881 r. podjęto prace konserwatorskie, które trwały do 1919 r. Sañci, choć jeszcze nieukończony, odzyskało dawną świetność. Obecnie miejsce to odwiedzają pielgrzymi i wyznawcy buddyzmu z całego świata.

Centralnym punktem w mieście starożytnych Indii, obok pałacu, była świątynia. Wokół niej skupiały się religijne uczucia ludności. Rok hinduski był pełen ważnych, radosnych świąt, procesji i barwnych pochodów, stanowiących niezwykle istotny element w życiu zarówno biednych, jak i bogatych mieszkańców. Ponieważ do sanktuarium przybywały tłumy pielgrzymów, jego istnienie przysparzało miastu dużych dochodów.

Buddyzm wymagał od wiernych wyciszenia i kontemplacji. Wzniesienie w sercu osady świątyni, w której wyznawca mógłby zadumać się i rozważać nad sensem życia, było niemożliwe.

Dlatego w połowie III w. p.n.e. Aśoka kazał wznieść stupę na rozległym płaskowyżu, około 9 km od dużego wówczas miasta Widiśa. Była to budowla kryjąca we wnętrzu relikwie Buddy. Legenda głosi, że król postawił w ciągu jednej nocy na terenie całego imperium 84 000 takich świątyń - oddając cześć swojemu mistrzowi duchowemu.

Rodowód stupy wiąże się z różnymi formami ziemnego grobowca - kurhanu. Ten rodzaj pochówku był początkowo przeznaczony wyłącznie dla wodzów. Jednak już w okresie wedyjskim w taki sposób grzebano także wybitnych, świątobliwych kapłanów. Stupa miała półkolisty kształt, ale - podobnie jak inne formy architektury hinduskiej - również ewoluowała. W wyniku wielu jej przemian powstała na przykład dalekowschodnia pagoda.

Stupy wznoszono jako samodzielne budowle lub miejsca najświętsze - ołtarze wewnątrz świątyń. Ich rozmiary były bardzo zróżnicowane: od małych, wotywnych, do wielkich, mających nawet 100 metrów średnicy. Wewnątrz mieściła się cęła, gdzie w urnie (często wykonanej z pięknego kryształu) przechowywano relikwie. Początkowo stupa pełniła funkcję grobowca, jednak z czasem stała się sanktuarium.

Stupy wznoszono z suszonej cegły, stronę zewnętrzną pokrywano okładziną z cegły wypalanej. Dla lepszego zabezpieczenia uszczelniano ją grubą warstwą białego tynku. Wierzch, zwieńczony parasolem (*chattrą*), stanowił rodzaj masztu (*jaśti*). Otaczał go czworoboczny ganek (*harmika*).

Ważnym elementem było ogrodzenie (*wedika*), budowane z drewnianych lub kamiennych belek. Wyznaczało ono obszar świętego miejsca. Na jego teren wchodziło się przez cztery bramy (*torana*), ustawione tak, aby wskazywały strony świata. Ścieżka, która powstawała wokół stupy, była miejscem adoracji - wierni poruszali się po niej w kierunku zgodnym z obiegiem słońca (*pradaksina*), oddając cześć relikwiom.

W Sañci znajdowały się również świątynie, klasztory i domy noclegowe dla pielgrzymów, wzniesione pomiędzy III w. p.n.e., a XII w. n.e. Z epoki Maurjów zachowało się niewiele przykładów tego typu architektury. Obecnie można oglądać Wielką Stupę Aśoki, którą pod koniec I w. p.n.e. rozbudowano, otoczono kamiennym ogrodzeniem i postawiono przy niej monumentalne bramy, uznane za arcydzieło rzeźby buddyjskiej.

Każda z blisko 10-metrowych bram składa się z dwóch czworobocznych filarów, ponad którymi znajdują się trzy wygięte architrawy, podtrzymywane przez zwierzęta lub karły. Poza pełnymi ekspresyjnymi przedstawieniami nawiązującymi do mitów i religii, reliefy wyobrażają życie zwykłych ludzi: jazdę na czterokonnym rydwanach, miejsca targowe, duże pochody, w których uczestniczą mężczyźni i kobiety, pielgrzymki królów oraz świeckie sceny z życia Buddy.



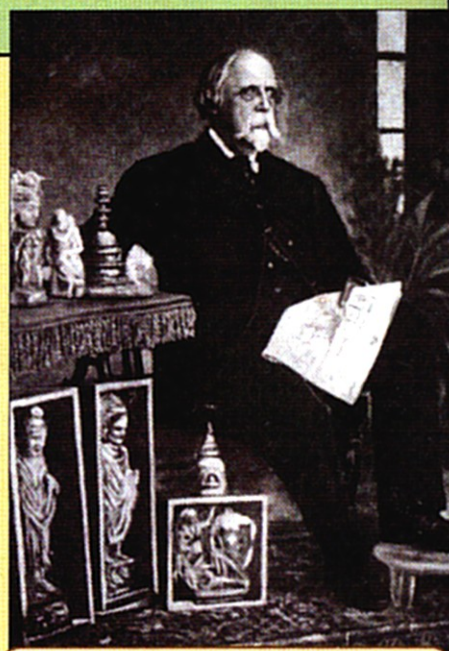


# SAŃCI - OKRĘG ŚWIĄTYNNY

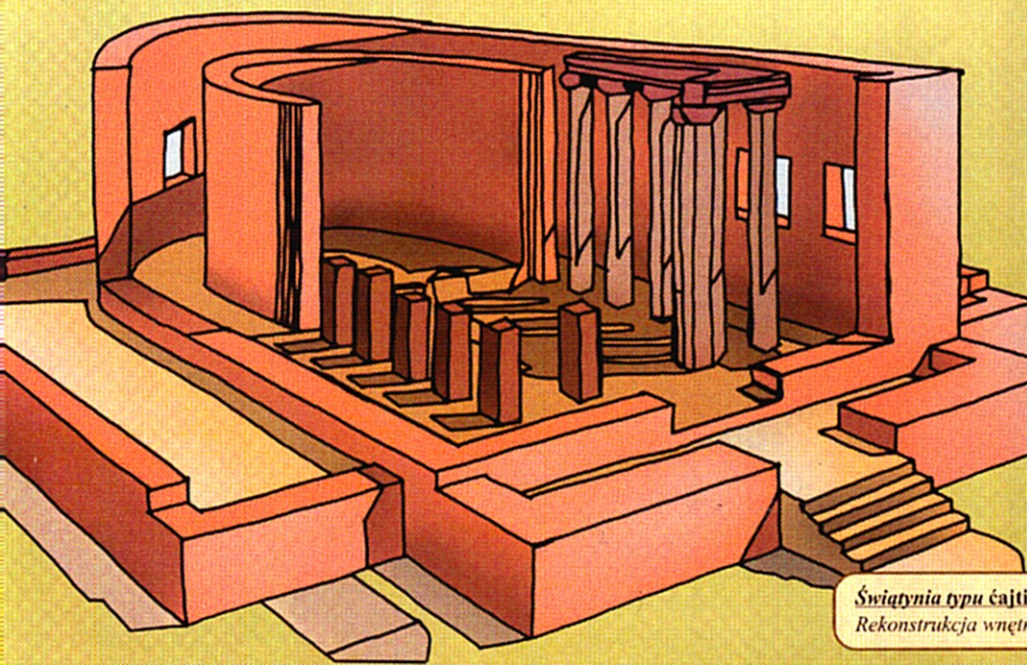
Sańci to świątynny zespół, który wytworzył oryginalny styl architektoniczny - monumentalne budowle i podporządkowane im fascynujące rzeźby, dzieło twórców realistów, pozostających pod częściowym wpływem tradycji irańskiej i hellenistycznych. Artystom służył wyrażaniu głębokich treści religijnych. Najważniejsza budowla Sańci - Wielka Stupa - stanowiła, według jednej z koncepcji, miniaturowy model wszechświata. Maszt przed stupą oznaczał kralne centrum - był symbolem środka wszystkiego i stanowił oś świata, a jednocześnie wskazywał kierunek łączący Ziemię z Niebem. W Starożytności sanktuarium Sańci przyciągało wyznawców buddyzmu ze wszystkich stron, pielgrzymów wszelkich stanów i klas. Dzisiaj - choć jeszcze nie do końca zrekonstruowane - ze swoją osobliwą architekturą i pełnymi ekspresji płaskorzeźbami stanowi dużą atrakcję turystyczną.



Motyw **jaksi z drzewem** jest ilustracją mitu, według którego boginka przez dotknięcie drzewa ręką lub nogą może sprawić, że ono natychmiast zakwitnie lub wyda owoce; fragment dekoracji wschodniej bramy Wielkiej Stupy.



W 1862 r. rząd indyjski powołał Alexandra Cunninghama na urząd inspektora archeologicznego. Był on niewątpliwie ojcem indyjskiej archeologii - dzięki jego staraniom prowadzono badania i przyspieszono prace rekonstrukcyjne w Sańci.

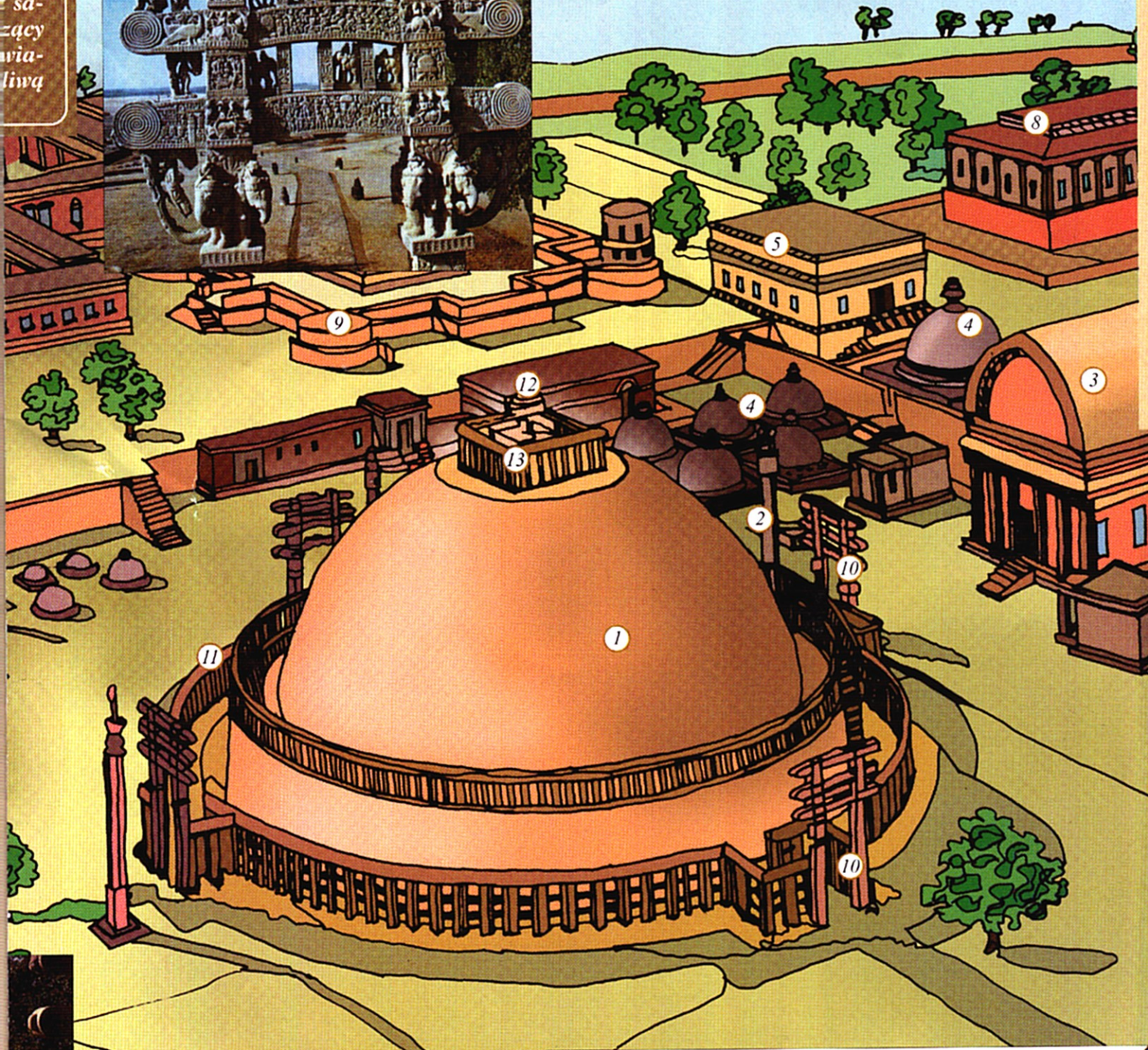
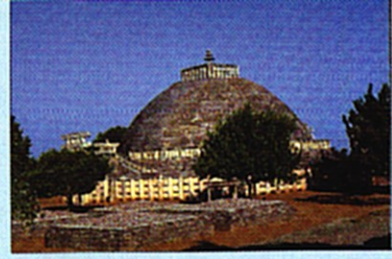


Świątynia typu **čajtia** 3 została wzniesiona około 650 r. n.e. Rekonstrukcja wnętrza i stan obecny.

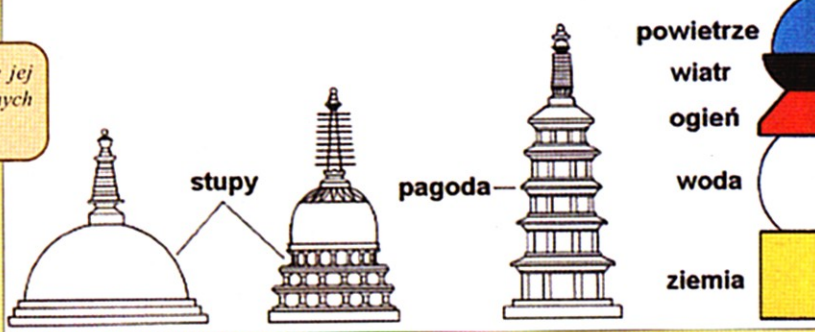


zad-  
kich  
elka  
sa-  
zacy  
wia-  
liwq

**Brama (torana) wschodnia** 10  
 uważana jest za najpiękniejszą - pla-  
 skorzeży postaci ludzkich, zwierząt  
 i stworów mitologicznych pokrywa-  
 ją niemal całą jej powierzchnię.



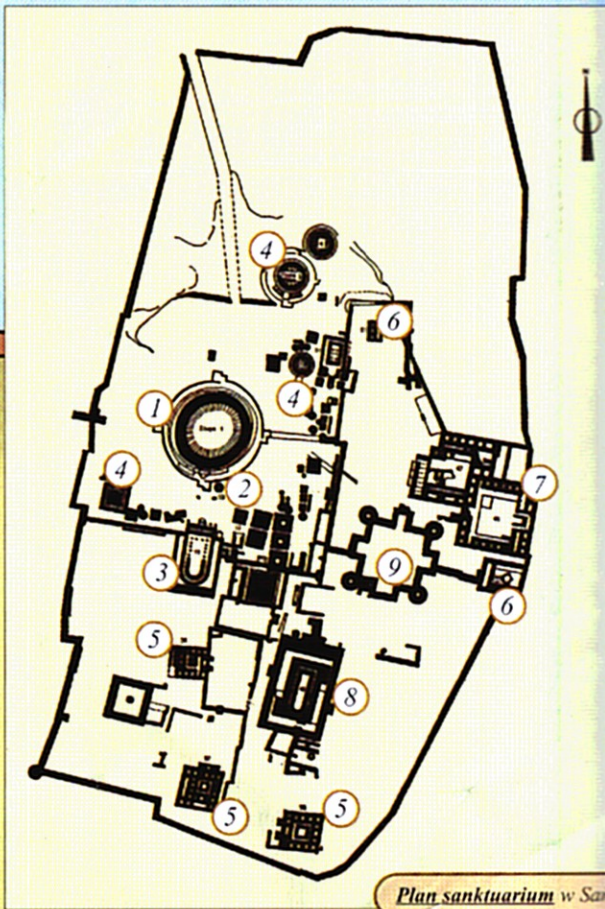
**Ewolucja stupy** i symboliczne znaczenie jej poszczególnych elementów architektonicznych w ujęciu tradycji buddyjskiej.





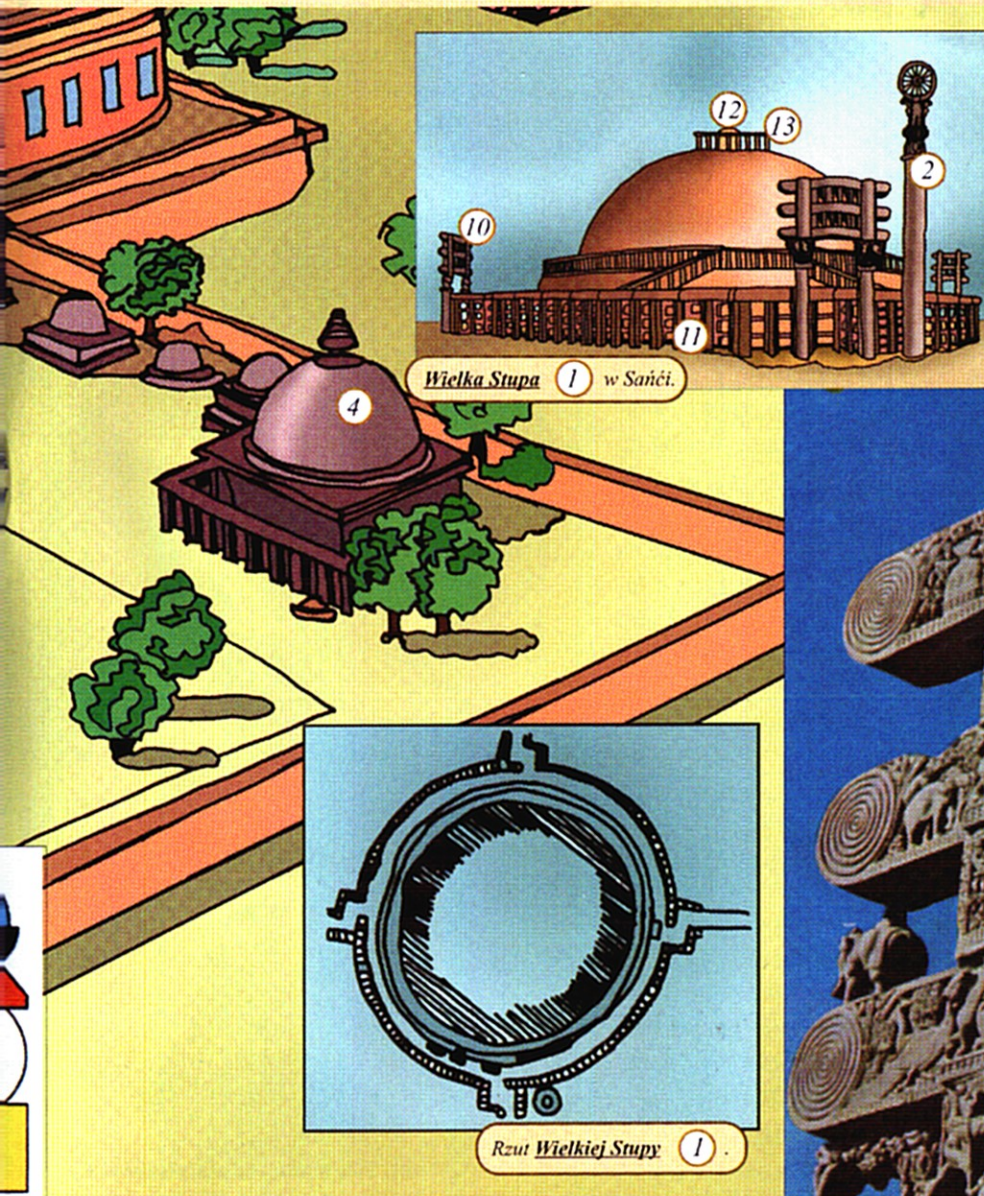
## LEGENDA

- 1 Wielka Stupa zbudowana w czasach Aśoki, następnie przebudowana i powiększona - obecnie jej wysokość wynosi 16, a średnica 36 metrów. Wewnątrz, w celi przechowywano relikwie, mogły to być szczątki świętego męża lub przedmiot szczególnie dla niego ważny, np. miska żebracza lub resztki szaty.
- 2 Kolumna Aśoki. Wieńczył ją kapitel w postaci czterech lwów siedzących tyłem do siebie - motyw ten stał się narodowym symbolem Indii.
- 3 Świątynia typu ćajtia - zbudowana z cegieł, kamieni i drewna - przypomina w rzucie poziomym plany prostych europejskich świątyń typu bazylikowego.
- 4 Mniejsze stupy, budowane w różnych okresach - od III w. p.n.e. do I w. n.e.
- 5 Klasztory buddyjskie były ośrodkami nauki; na terenie Sañci w II w. p.n.e. mogło mieszkać około 1000 mnichów.
- 6 Świątynie wznoszone od I w. p.n.e. do VII w. n.e.
- 7 Świątynia i kompleks klasztorny.
- 8 Świątynia zbudowana na pocz. II w. p.n.e.; ok. 50 r. p.n.e. otoczono ją kolumnadą.
- 9 Dom noclegowy przeznaczony dla pątników.
- 10 Torana - imponujący przykład nabramnej rzeźby indyjskiej; ok. 50 r. p.n.e.
- 11 Kamienne ogrodzenie (wedika).
- 12 Parasol (čhattra) - tutaj potrójny.
- 13 Kwadratowy ganek z balustradą (harmika).



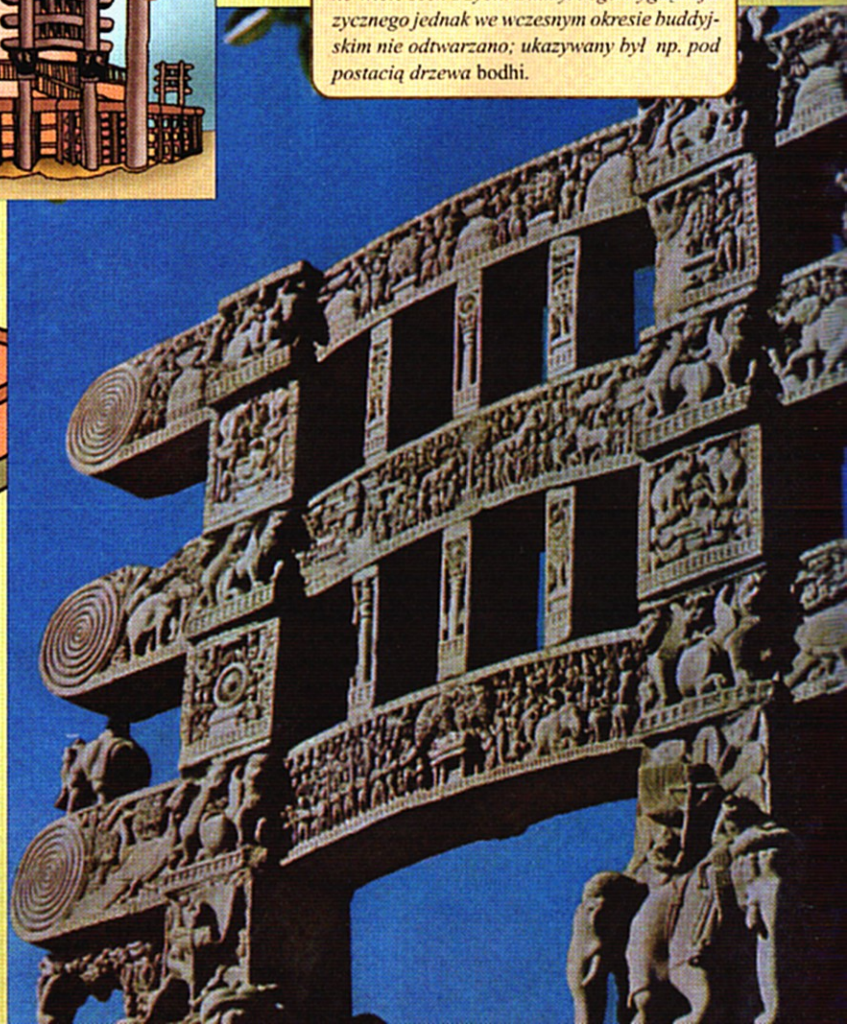
Plan sanktuarium w Sañci

Na portalach **bramy wschodniej** upamiętniono wiele scen z życia Buddy. Jego wyglądu fizycznego jednak we wczesnym okresie buddyjskim nie odtworzano; ukazywany był np. pod postacią drzewa bodhi.



Wielka Stupa 1 w Sañci.

Rzut Wielkiej Stupy 1





# RELIGIA

Hinduizm, wielka religia Indii, przyjmuje niezwykle bogate formy. Rozwijał się wchłaniając niemal wszystkie systemy religijne i filozoficzne, jakie na przestrzeni ponad trzech tysięcy lat pojawiły się na indyjskim subkontynencie.



W Parku Jeleni, w Sarnathu, Budda wygłosił pierwsze kazanie.

## Bogowie Ariów

Ariowie przynieśli ze sobą wedyzm, religię, o której dzięki hymnom *Rygwedy*, wiemy dosyć dużo. Ariowie czcili wielu bogów - najważniejszy, związany z niebem, nosił imię Djaus (słowo spokrewnione z greckim Zeus i łacińskim Deus). Szybko jednak pierwsze miejsce w pantonie zajął Indra - bóg wojny i pogody - uwielbiany przez aryjskich wojowników. Władzę na niebie sprawowało kilku bogów: Surja i Sawitar (Ożywiający) - bogowie słońca, oraz Puzan, pan niebios i opiekun wędrowców.

Ważne miejsce zajmował Agni - bóg ognia, który w niebie przybierał postać błyskawicy, a na ziemi każdą formę ognia.

Na uwagę zasługuje bóg Waruna. Uważany za dostojnego władcę, zasiadał na tronie wśród przestworzy i stał na straży *rity*, czyli porządku kosmicznego. Dzięki *ricie*, świat toczy się według wyznaczonego porządku - po dniu następuje noc, po jednej porze roku druga. Władza nad *ritą* dawała mu moc stwórczą; był wszechobecny i surowo karał za grzechy.

Bóstwem podziemnym był Jama, pierwszy człowiek, który po śmierci stał się władcą zmarłych. Panował w kra-

inie wiecznego wesela i radości, nazywanej „Światem Przodków”. Inne miejsce, posępne i przerażające, przeznaczone dla potępionych, znane było jako „Przybytek Prochu”.

Warunkiem spokojnego życia na ziemi stały się obrzędy związane ze składaniem ofiar (*jadźnia*). Z czasem odprawianie ceremonii stało się czynnością zarezerwowaną dla wąskiej grupy kapłanów. Istniało przekonanie, że byli oni obdarzeni *maną*, czyli wielką, magiczną siłą.

## Nowa doktryna

Około VIII w. p.n.e. z wedyzmu wyłonił się braminizm, który przyczynił się do rozwoju systemu stanów społecznych. Wówczas zrodziła się, prawdopodobnie w Dolinie Gangesu, teoria transmigracji, czyli wędrówki dusz. Według tej koncepcji dusza tuż po opuszczeniu ciała przebywała przez pewien okres na Księżycu, potem wraz z deszczem spadała na Ziemię. Jeśli w poprzednim życiu człowiek żył pobożnie - rodził się znowu jako człowiek, jeśli grzeszył - odradzał się jako robak, owad, ptak, lub inne zwierzę. Droga do nowego życia w ciele człowieczym mogła być bardzo długa.

Nowe doktryny zyskiwały wielu zwolenników i zagrażały dawnym wierzeniom. W religii nastąpił rozwój - okres me-

Jakśi - duchy ziemne - były czymś w rodzaju gnomów czy wróżek; fragment kapitelu z Sañci.

dytacji i intuicyjnego poznawania rzeczywistości. W wyniku modyfikacji braminizmu wykształcił się hinduizm. Rozważania na tematy: jak zdobyć nieśmiertelność (*amryta*) i wyzwolić się z kołowrotu wcieleń (*mokśa*) zawarto w świętych księgach: *Upanisadach* i *Mahabharacie*. Pojawienie się koncepcji *sansary*, która daje duszy niewyczerpane możliwości nowych nadziei, przysięgę dość szybko. Nowa doktryna zbiega się w czasie ze wzrostem nastrojów pesymistycznych. Nauka głosząca wieczny cykl narodzin i śmierci w dalszej perspektywie wydawała się przygnębiająca.

Hinduizm przyswoił też przedaryjskie kultury lokalne, tworząc bardzo złożoną strukturę religijną.





## Buddyzm

Jednym z twórców nowej koncepcji filozoficznej był Siddhartha Gautama Budda. Zakwestionował on przekonanie braminów, wedle którego ich rytualne pieśni i ofiary miały zapewniać istnienie świata, wykiwał ich rzekomą mądrość i znajomość istoty boskiej. Jego nauki przekonywały do uważnego analizowania nieustannie zmieniającej się natury ludzkiej. Celem tego procesu było przekształcenie teraż-

niejszości, ze wszystkimi jej cierpieniami, w lepszą przyszłość. Nauki Buddy, przedstawione w dwóch aspektach, objaśniały metodę takiej przemiany świadomości, która prowadzi umysł do stanu doskonałej przejrzystości i zrozumienia. Pierwsza zasada dotyczyła przestrzegania norm etycznych, druga - ćwiczenia umysłu, rozważania nad sensem i celem egzystencji.

Ważną cechą etyki buddyjskiej była niechęć do przemocy. Odrzucenie braminiego systemu społecznego, który ograniczał wielu ludziom dostęp do świętej wiedzy, wzbudzało szerokie zainteresowanie. Za panowania Aśoki buddyzm uzyskał wyrazisty charakter religijny.

**Bóstwo Czulakoka; relief ze stupy w Bharhucie, II w. p.n.e.**



*Naczyńie wotywne z Sonkhlu; model odcisnięty w glinie.*

## Dżinizm

W VI w. p.n.e. w tej samej części Indii, w której nauczał Budda, pojawił się Mahawira - wielki nauczyciel dżinizmu, który odświeżył pradawną doktrynę.

Pomiędzy doktrynami Mahawiry i Buddy występowała zasadnicza różnica. Pierwszy sądził, że dusza jednostki jest niezmienna, a według drugiego było odwrotnie. Koncepcja dżinizmu głosiła, że wszechświat zamieszkują *dżiwy*, dusze wszelkich gatunków: ludzi, zwierząt i roślin, podlegające prawu *karmanu* (aktywności). Dzięki niemu każda dusza bierze udział w powtarzających się bez końca narodzinach. Poza tym obciążona jest tzw. materią *karmaniczną*, która pociąga ją w dół - stosowanie

**Wiecznie tańczący Śiwa, bóg muzyki, wytwarza kosmiczną energię i podtrzymuje wszechświat (wyobrażony tutaj jako płomienny krąg), niszcząc go i natychmiast tworząc na nowo.**



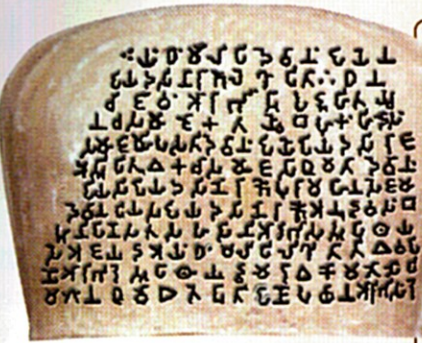
zasady *ahinsy* (nieczynienia gwałtu) oraz prowadzenie ascetycznego trybu życia może powstrzymać ten proces. *Dżiwa*, całkowicie oczyszczona z *karmanu*, osiąga zbawienie.

Zarówno buddyzm, jak i dżinizm zdobyły wielu wyznawców, ale już w II w. p.n.e. hinduizm znów stał się religią popieraną przez władze państwowe.









**W 1837 r. n.e. pracownik mennicy kalkuckiej i sekretarz Towarzystwa Azjatyckiego w Bengalu, James Prinsep, odszyfrował pismo brahmi i odczytał fragment edyktu wyryty na kolumnie króla Aśoki; inskrypcja z kolumny w Girnarze.**

Teksty w języku *brahmi* najpierw zapisywano od prawej ku lewej stronie. Jedna z wczesnych inskrypcji wspomnianego króla została wyryta w układzie zwanym bustrofedonem, czyli w liniach o zmieniających się kierunkach - pierwszy wers biegnie od lewej ku prawej, a kolejny na odwrót itd. W ten sam sposób ponad tysiąc lat wcześniej zapisywali znaki mieszkańcy Harappy.

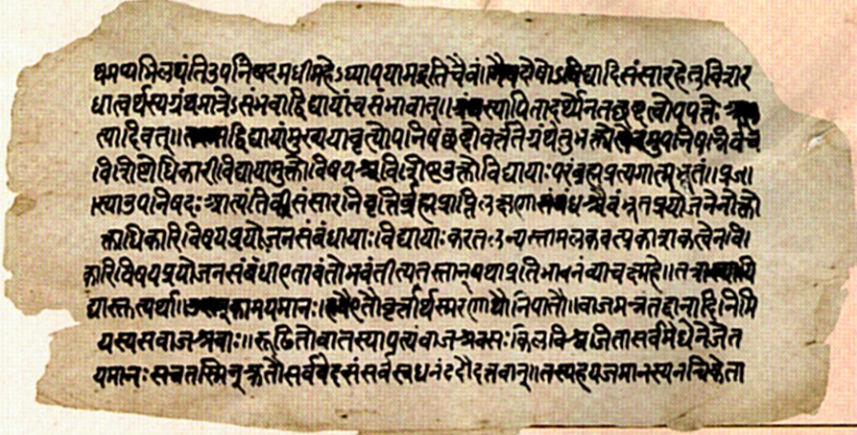
### Odrębne alfabety

Wyrazy indyjskie były oparte na rdzeniach złożonych ze spółgłosek, które jako jedyne oddawano literami. Z czasem jednak zaczęto też zaznaczać samogłoski poprzez modyfikowanie litery podstawowej, co w konsekwencji doprowadziło do ukształtowania się odrębnych alfabetów. Zmiany te polegały na dodawaniu do litery kresek i haczyków.

Jednym z wariantów pisma było ozdabianie liter poprzez dodawanie dodatkowych kreskówek. W średniowieczu owe



znaki połączyły się w niemal ciągle linie. Powstało w ten sposób *dewanagari* (pismo miasta bogów) lub *nagari* (pismo miejskie), współcześnie używane w sanskrycie i wielu językach nowoindyjskich.



**Fragment rękopisu Rygwedy.**

### Inskrypcje

Źródłem, dzięki któremu możemy prowadzić badania nad pismami indyjskimi, jest epigrafika. Większość tekstów to inskrypcje pamiątkowe i dedykacyjne, najczęściej ryte w kamieniu. Zawierają one tylko podpis albo też obszerny wiersz pochwalny w sanskrycie. Druga grupa to pisma donacyjne, czyli akty nadania lub da-

kach handlowych i w miejscach pielgrzymek. Inskrypcje królewskie znajdowały się też przy wielkiej drodze prowadzącej z Indii do Mezopotamii i Grecji. Napisy nie tylko informowały o etyce buddyjskiej głoszonej przez władcę, lecz również pełniły rolę drogowskazów. Większość edyktów ryto w piśmie *brahmi*, chociaż w Kandaharze (na południu Afganistanu) odkryto też tekst Aśoki sformułowany w językach greckim i aramejskim.

**Starosanskrycka inskrypcja pozwoliła zidentyfikować zawartość tego relikwiarza, odnalezonego w 1963 r. wewnątrz stupy w miejscowości Dewnimori (Indie, stan Gudżarat). Okazało się, że urna zawiera 1/8 prochów Buddy, którego doczesne szczątki ponad 1600 lat temu rozdzielono pomiędzy osiem najważniejszych plemion i pochowano w stupach na terenie całego kraju.**



# LITERATURA

Nieodłączny i bardzo ważny element bogatej, starożytnej kultury Indii stanowi literatura. Wiele jej elementów rozpatrywanych w ogólnych literackich kryteriach reprezentuje wybitną wartość w skali świata.



Wojownicy Rawany walczą w ostatniej bitwie z sojusznikami Ramy - małpami i niedźwiedziami; ilustracja z Ramajany, XVII w. n.e.

Mitologia indyjska zawiera wiele wątków. Zebrane w różnych zbiorach literatury, pozwalają nam się zbliżyć do tej wielowiekowej kultury.

Na przestrzeni stuleci zmieniały się pojęcia i wyobrażenia dotyczące świata. Rodziły się nowe koncepcje religijne i filozoficzne. Lokalne bóstwa włączono do głównego panteonu, gdzie łączyły się z już istniejącymi, wzbogacając je o dodatkowe atrybuty. Często wraz z powstającą epoką historyczną zmieniała się ideologia, a stare mity otrzymywały aktualną interpretację. Utwory literackie, które powstały na terenie Indii, dobrze oddają synkretyczny charakter tamtejszej kultury.

## Wedy

Między 1500 a 900 r. p.n.e. powstała *Rygweda* - Księga Hymnów. Jest ona najstarszym zabytkiem literatury indyj-

skiej, który przetrwał do naszych czasów, oraz najdawniejszym, jaki pozostawiły po sobie plemiona indoeuropejskie. Według tradycji, *Wedy* przekazał ludziom Brahma, za pośrednictwem świętych mężów - *ryśich*, którzy przybyli na ziemię, aby wygłosić usłyszane teksty - *śruti*, a po śmierci zamienili się w gwiazdy.

*Weda* (wiedza sakralna) składa się z *mantr* - poetyckich hymnów i tekstów recytowanych przy składaniu ofiar, oraz dołączonych do nich opisów i komentarzy - *brahmanów*. Drugie z wymienionych występują pod dwoma postaciami, tzn. jako *aranjaki*, czyli tzw. rozważania leśne, i *upaniszady*, czyli teksty filozoficzne. *Mantry* zebrane są w cztery główne zbiory tekstów: *Rygwedę* - wiedzę hymnów recytowanych na cześć bóstw; *Samawedę* - wiedzę śpiewów, są to teksty śpiewane przez kantora podczas składa-

Tancerka wyobraża lokalne bóstwo, jedną z dawnych bogiń matek, wspomnianych w najdawniejszych tekstach literackich; rzeźba z okresu Maurjów.

nia ofiar; *Jadźurwedę* - wiedzę modlitw, teksty te towarzyszą przebiegowi ceremonii ofiarnych; i *Atharwawedę* - wiedzę zaklęć, zbiór przekleństw oraz formuł magicznych przeznaczonych do użytku domowego.

*Rygweda* jest zbiorem hymnów poświęconych bóstwom, ale czytając je odkrywamy realia tamtego, odległego w czasie świata; dowiadujemy się, jaki stosunek mieli starożytni do sił przyrody.<sup>1)</sup>





*Pandawowie musieli spędzić na wygnaniu dwanaście lat, tułając się po lasach. Po ich powrocie doszło do wojny z Kaurawami; rysunek z Nepalu ilustrujący fragment Mahabharaty.*

## Mahabharata

Pomiędzy IV w. p.n.e. a IV w. n.e. powstał wielki epos indyjski *Mahabharata* - Wielka wojna Bharatów, napisany w sanskrycie. Teksty liczące około 100 tysięcy wierszy ujęto w 18 księgach. Dla Hinduśców to wielkie dzieło stanowi rodzaj historyczno-religijnej encyklopedii.

Utwór opowiada przede wszystkim o dziejach królewskiego rodu Bharatów. Jest relacją z życia dwóch spokrewnionych ze sobą rodów, potomków braci Kuru i Pandu.

Później do *Mahabharaty* dołączono stare opowieści epickie, legendy i mity oraz prawa cywilne i przypowieści dy-



daktyczne, które stworzyły wielkie, choć mało spójne dzieło. Są tu np. spisane obyczaje i życie wielu tysięcy bogów. Ludzie porównywali ich siłę z siłą słonia, spryt z przebiegłością szczura itd. Na przykład Garuda przypomina orła, Siwa przedstawiany jest z trzecim okiem na czole, a Ganeś z głową słonia. Bóstwa te mogły unosić się w powietrzu lub - posługując się sześcioma parami rąk - chwytać wiele przedmiotów jednocześnie. Zdolności bogów były nieczłowieczne dla śmiertelników, więc oddawano każdemu z nich cześć za coś innego.

Do *Mahabharaty* włączono również powstałą później *Bhagawadgītę* - dzieło, którego głównym wątkiem jest dialog pomiędzy bogiem Kryszną i wojownikiem Ardżuną. Rozmowa dotyczyła niezwykle ważnych problemów natury moralnej. Wyznawcy hinduizmu uznają *Bhagawadgītę* za najcenniejszą część *Mahabharaty*.

## Ramajana

Pomiędzy IV w. p.n.e. a II w. n.e. powstał inny wielki epos indyjski, który stanowi mitologię hinduizmu: *Ramajana* - *Pochód Ramy*. Według tradycji, został on napisany przez mędrca Walmikiego. Dzie-

ło charakteryzuje piękny, poetycki styl, dzięki któremu Hindusi nazwali autora *adikawi* - „pierwszym poetą”. Jest to utwór bardziej spójny niż *Mahabharata* i odzwierciedla kulturę oraz wierzenia cywilizacji północno-wschodnioindyjskiej. Treść opowieści w głównej mierze dotyczy syna władcy kraju Kosali, Dasiaratha - Ramy, sprawiedliwego króla, oraz jego wspaniałej, wierniej i kochającej żony o imieniu Śita.

Legenda mówi, że królową porwał dziecięciogłowy władca demonów - Ravana, i na powietrznym rydwanie przeniósł ją na wyspę Lanke. Zrozpaczony Rama szukał żony. Jego wielka armia złożona z małp przeprawiła się przez morze. Doszło do krwawej i przerażającej bitwy, podczas której Rama ugodził Rawanę strzałą z łuku w serce. Wkrótce odzyskał Śitę.

Zawarte w *Mahabharacie* (do tego eposu współczesne Indie nawiązują swoją oryginalną nazwą - Bharat) oraz *Ramajanie* dramatyczne i szczegółowe opisy bitew ludzkich, w które miały ingerować bóstwa posługujące się tajemniczymi urządzeniami technicznymi, dają powód do snucia fantastycznych hipotez o kosmitach odwiedzających Ziemię, ich zaawansowanej technologii, pojazdach powietrznych i wykorzystaniu energii atomowej. Jednak zastosowanie nawet najsurowszych zasad krytyki naukowej pozostawia zagadki, na które badacze wciąż poszukują odpowiedzi.



*Rama i Śita z bratem przepływają przez rzekę Tamsa; miniatura z XVIII w. n.e.*



# BUDDA

*Budda nauczał, że przyczyną cierpienia jest pragnienie zadawania cierpienia. Uczeń powinien więc ćwiczyć się w niestowaniu przemocy.*

## Historia

U podnóżu Himalajów, na przełomie VI i V w. p.n.e., w rodzinie królewskiej Śakjów, urodził się Siddhartha Gautama. Źródła historyczne podają, że głosił on swoje nauki przede wszystkim na terenie królestw Kosali i Magadhy, a zmarł w wieku 80 lat w małym mieście Kuśinagara. Założył wspólnotę ludzi noszących żółte szaty, której członkowie nazywali go Budda, co znaczy: Oświecony albo Przebudzony. Do dziś wyznawcy przekazują sobie piękną legendę o jego życiu.

## Legenda

Zanim przyszedł na świat, jego matka Mahamaja śniła, że niebiańscy strażnicy wykopali ją w świętym jeziorze Anawatapa w Himalajach. Potem zbliżył się



*Relief przedstawiający śmierć Buddy, którego oplakują kapłani, mnisi oraz uczniowie; sztuka Gandhary.*

potem został pustelnikiem. Odpowiedzi szukał u mędrców, przyłączył się nawet do pięciu ascetów, stosujących najsurowsze umartwienia. Był tak gorliwy, że wkrótce sam stał się mistrzem. W końcu zrozumiał, że nie jest to droga prowadząca go do ostatecznego wyzwolenia. Zaczął znów spożywać pokarmy,

jego uczniowie odeszli.

Pewnego dnia, kiedy siedział w cieniu drzewa *pipal*, złożył uroczystą przysięgę, iż choćby jego kości miały się rozsypać, a krew wyschnąć, nie odejdzie, dopóki nie rozwiąże zagadki cierpienia. Tkwił w tym miejscu czterdzieści dziewięć dni, podczas których Mara - szatan religii buddyjskiej - kusił go i napastował. W końcu Siddhartha dostąpił pełnego oświecenia (*bodhi*). Zrozumiał tajemnicę smutku - wiedział, jak powinien postępować człowiek. Udał się do Sarnathu, gdzie przebywało pięciu ascetów, i wygłosił pierwsze kazanie. W ten sposób Koło Prawości (*dharma*) zostało puszczzone w ruch i buddyzm w kilku odmianach stopniowo opanował większość Azji.

W miejscowości Bodhi Gaja, gdzie Budda osiągnął stan Przebudzenia, obecnie wznosi się świątynia.

do niej biały słoń, niosący w trąbie kwiat lotosu, i wszedł do jej boku. Mędrcy zinterpretowali sen jako zapowiedź narodzin syna - „władcy świata”. Jednak jeden z wróżbitów twierdził, że jeśli chłopiec zobaczy cztery znaki, które przekonają go o niedoli ludzkiej, stanie się „nauczycielem świata”.

Kiedy książę skończył 16 lat, ożenił się i wiódł życie pełne przepychu. W wieku 24 lat, podczas przejażdżki po królewskim parku, spotkał najpierw sędziwego starca, a niedługo potem człowieka ciężko chorego, co bardzo przygnębiło Gautamę. Jednak dopiero widok ludzkich zwłok i spotkanie żebraka sprawiły, że książę postanowił zmienić swoje życie.

Opuścił pałac i podjął wędrowkę, aby odpowiedzieć sobie na pytanie: *gdzie tkwi przyczyna wszystkich cierpień?* Najpierw tułał się z miseczką żebracza,

*Siddharta Gautama po wielu poszukiwaniach właściwej drogi staje się Buddą; płaskorzeźba w stylu Gandhary, II w. p.n.e.*

*Budda w epoce Maurjów był dla przeciętnego człowieka najwyższym bogiem; głowa Oświeconego, sztuka Gandhary.*





# CHRONOLOGIA NAJWCZEŚNIEJSZYCH DZIEJÓW INDII



## *Okres przedharappański*

*Ok. 5000-2600 r. p.n.e.*

*Kultura Amri*

*Ok. 3600-2700 r. p.n.e.*

*pojawiają się wspólnoty rolnicze w Beludżystanie.*

*następuje gwałtowny rozwój osadnictwa;  
kształtuje się pismo ideograficzne.*



## *Okres harappański*

*Ok. 2600-1800 r. p.n.e.*

*powstają duże miasta; budowane są skomplikowane  
systemy kanalizacyjne; następuje rozwój handlu dalekomorskiego.*

## *Okres najazdów*

*Ok. 1800-1500 r. p.n.e.*

*kłęski żywiołowe i najazdy plemion indoaryjskich  
przyczyniają się do zmięczenia cywilizacji harappańskiej.*



## *Okres wedyjski*

*Ok. 1500-900 r. p.n.e.*

*Ok. 900-500 r. p.n.e.*

*spisanie hymnów Rygwedy.  
wzmacniają się osady, następuje podział zajęć  
- rozwija się rzemiosło.*

## *Okres buddyjski*

*Ok. 563-483 r. p.n.e.*

*Ok. 542-490 r. p.n.e.*

*Ok. 490-458 r. p.n.e.*

*Ok. 400 r. p.n.e.-400 r. n.e.*

*Ok. 362-334 r. p.n.e.*

*327-325 r. p.n.e.*

*życie świętego męża Siddharthy Gautamy - Buddy.  
Bimbisara, król Magadhy, podbija Kosalę, Magadzę, Watśę i Awanti.  
rządy króla Adżatasiatru czynią z królestwa Magadhy potężne imperium.  
powstaje wielka epepeja sanskrycka - Mahabharata.  
w wyniku przewrotu pałacowego władzę przejmuje Mahapadma Nanda.  
armia Aleksandra Macedońskiego wkracza do Indii.*

## *Okres Maurjów*

*Ok. 322-298 r. p.n.e.*

*Ok. 298-273 r. p.n.e.*

*Ok. 269-232 r. p.n.e.*

*Ok. 183 r. p.n.e.*

*Čandragupta Maurja zakłada nową dynastię, prowadzi politykę ekspansji  
i wykorzystuje zamieszki wywołane najazdem Aleksandra Macedońskiego.  
panowanie króla filozofa Bindusary.  
panowanie króla Aśoki, wielkiego protektora buddyzmu; jego religijność  
przyczynia się do rozwoju cywilizacji Indii i ujednoczenia sztuki sakralnej.  
koniec dynastii Maurjów.*

*Ok. 190-70 r. p.n.e.*

*okres zamieszek i inwazji - władzę przejmuje uzurpator,  
założyciel dynastii Siung; w środkowych Indiach umacnia się władza  
dynastii Andhra; przywraca się stare wedyjskie zwyczaje; na północnym  
zachodzie panują Grecy.*

*Ok. 70 r. p.n.e.-320 r. n.e.*

*na tronie zasiada Kaniszka z dynastii Kuszanów; powstaje potężne  
imperium w Pendżabie; rozwija się sztuka Gandhary.*





*Budda na tronie z lotosu; sztuka Gandhary.*